

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויצא, תשפ"ד, מספר 1545

כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ (תה' קלה:ד) שרה שוורץ

מובנת.⁴ למרות ההבדלים בין הגישות הללו, לכולן משותפת ההנחה שהבחירה ביעקב היא א-לוהית ועוד בטרם נמסרה ליעקב עצמו נאמרה לרבקה אימו. אשר על כן, התהייה על בחירת יעקב מופנית כלפי שמייא. ואולם, במבט נוסף הנחה זו אינה מוכרחת, ועיון נוסף בכתוב מעלה שהבחירה ביעקב היא ביסודה אנושית, והא-ל אישר אותה לאחר שנקבעה.

ב. דבר ה' לרבקה: "שְׁנֵי גַיִם בְּבִטְנֶךָ וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֵּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מִלְאִם יִצְמָךְ וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר" (בר' כה:כג)

מוטיב הבחירה מתבטא בעיקר במשפט החותם "וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר" (שם). אך משפט זה עמום ואמביוולנטי וקשה להבין מי יעבוד את מי, מפני שחסרה בו יחסת המושא הישיר ('את'), כך שהפועל 'יעבד' יכול להיות מוסב על הרב או על הצעיר.⁵ בנוסף, הזיהוי של ה'רב' עם הבן הבכור אינו מובן מאליו, מפני שהמילה 'רב' כמעט אף פעם אינה מציינת בכור במקרא, והמילה 'צעיר' מונגדת ל'בכור' ולא ל'רב' (לדוגמה: בר' יט:לא-לח; כט:כו; מג:לג; מח:יד). לפיכך ניתן לקרוא את המשפט בקריאה אדוורביאלית: "הרבה יעבד צעיר". גם הזיהוי של ה'צעיר' עם יעקב מתערער לאור הדמיון הצלילי בינו לבין המילה 'שעיר' הנקשרת דווקא לעשו. הנתונים המקראיים אינם מסייעים בפיזור הערפל, מפני שבספר בראשית ראה יעקב את עצמו כעבד ואת עשו כאדון (בר' לב:יט, כא), ובמפגש עימו השתחוה הוא ומשפחתו לרגליו (בר' לג:ג, ו, ז). מחוץ לספר בראשית, לעיתים מתוארת עליונות של ישראל על אדום (שמ"ב ח:א-יג, יג-יד; מל"א יא:טו-טז; כב:מח) ולעיתים נחיתות של ישראל (מל"א יא:יד-כה; מל"ב ח:כ). זאת ועוד, אין בדברי ה' לרבקה כל התייחסות לברכות הארץ והזרע המאפיינות

א. הבחירה ביעקב

בסיפור החלום בבית אל הוענקו ליעקב ברכות הארץ והזרע, המסמנות שהוא יורש הברית: "וְהָיָה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֵלֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנָנָה וְלִזְרַעְךָ. וְהָיָה זְרַעְךָ כְּעַפְרָא הָאָרֶץ וּפְרָצְתָּ יָמָה וְקָדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרְכוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה וּבְזַרְעְךָ" (בר' כח:יג-יד). אולם הבחירה ביעקב הטרידה את קוראי ספר בראשית מקדמת דנא, מכיוון שמוטיב המרמה נקשר אליו באופן עקבי הן בפרשת גניבת הברכות (בר' כז:א-מה) והן בהמשך הסיפור על אודותיו (בר' ל:לה-מג, לא:כ-כא). בפרשנות ימה"ב הוצעו לכך הסברים שונים דוגמת פירושו האפולוגטי של רש"י המטהר את מרמת יעקב וממילא את הבחירה בו, ופירושיהם של ראב"ע ורד"ק שהודו במרמת יעקב אך הצדיקו אותה בטענה שהמטרה הכשירה את האמצעים.¹ במחקר המודרני הוצעו הסברים נוספים לבחירה ביעקב, כגון: ההצעה שהמרמה נתפסה בימי קדם כהישג של הגיבור,² או הטענה שיעקב היה ראוי להיבחר אך נענש במידה כנגד מידה על שנקט במרמה לצורך כך.³ כמו כן ישנה הדעה הרווחת, שלפיה הא-ל פועל גם דרך אנשים פגומים מבחינה מוסרית, ובחירתו של יעקב מסתורית ואינה

* ד"ר שרה שוורץ, המחלקה לתנ"ך ובית הספר ללימודי יסוד, אוניברסיטת בר-אילן.

1 בכיוון זה הלך גם עמוס פריש, "מעגלי הקשר לעומת נקודות ביקורת: תרומת מעגלי ההקשר לחשיפת עמדות המספר המקראי כלפי ביקורת מפי דמות", **דפים למחקר בספרות** 9 (תשנ"ד), עמ' 175-194.

2 H. Gunkel, *Genesis* (tr. Mark E. Biddle; Macon: Mercer University Press, 1997), p. 300; S. Niditch, *Underdogs and Tricksters: A Prelude to Biblical Folklore* (San Francisco: Harper and Row, 1987), pp. 99-101.

3 ראו מ' בובר, **דרכו של מקרא**, ירושלים תשל"ח, עמ' 292-291; מ"ד קאסוטו, **תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה**, ירושלים תשכ"ה, עמ' 55-56; ' יעקבס, **מידה כנגד מידה בסיפור המקראי**, אלון-שבות תשס"ו, עמ' 173. רמז לכך כבר בספרות חז"ל כגון בר"ר (תיאודור אלבק) פרשה ע כב.

4 Joel S. Kaminsky, *Yet I Loved Jacob: Reclaiming the Biblical Concept of Election* (Nashville, 2007), p. 57 ff.

5 אמנון שפירא ז"ל כבר הבחין בכך במאמר שהקדיש לנושא: "יעקב ועשו: קריאה רב משמעית", **עיוני מקרא ופרשנות** ד (תשנ"ז), עמ' 249-282. לאחרונה הרחיב בעניין גם רענן אייכלר:

R. Eichler, "The Oracle of Rebekah: An Ambiguous Etiology", *Biblica* 100 (2019), pp. 584-593.

ההבטחה מכונה "ברכת אברהם" ויש חזרה על כך שהארץ ניתנה לאברהם, ובדברי ה' נטווה חוט יוחסין של יעקב עם אברהם ויצחק, בדגש שאברהם הוא אביו של יעקב: "אברהם אביך" (בר' כח:ג).

4. בשתי הברכות הבטחת הזרע כוללת ריבוי גדול – "קהל עמים" (בר' כח:ג) ו"עפר הארץ" העתיד לפוץ ימה וקדמה צפונה ונגבה (בר' כח:ז), המבטא לצד ההיבט הלאומי גם היבט אוניברסלי.

קווי הדמיון מקשרים בין הסצנות ויוצרים זיקה תמטית בין הבטחות האל-המאשרות את ברכות האב. חיזוק לכך מתקבל מהדמיון המובהק בין הבטחות ה' ליעקב כאן לבין הבטחות ה' לאברהם לאחר פרידתו מלוט (בר' יג: יד-ז), המתבטא בצירוף "הארץ+אשר+אתה", ציון ארבע כנפות הארץ, ודימוי הזרע לעפר הארץ, העוקבים את הדיבור האלוהי:

ההבטחות לאברהם לאחר עזיבתו את בית אביו (כח: יג-יד)	ההבטחות לאברהם לאחר עזיבת לוט (יג: יד-ז)
וְהָיָה ה' נֹצֵב עָלַי וְיֹאמֵר	וְה' אָמַר אֶל-אַבְרָם אַחֲרֵי הַפָּרֶד לֹט מֵעִמּוֹ
הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שָׂבָב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעְךָ	כִּי אֵת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעְךָ עַד עוֹלָם
וּפְרַצְתָּ יְמָה וְקִדְמָה וּצְפֹנָה וְנִגְבָּה	צְפֹנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וְיְמָה
וְהָיָה זֶרְעֶךָ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ	וְשָׂמַתִּי אֶת-זֶרְעֶךָ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ

הבטחות ה' לאברהם לאחר שנפרד מלוט אישרו מחדש את הבטחותיו הקודמות לאברהם (בר' יב:א-ג; ז), שנדרשו בעקבות משבר עזיבתו של לוט, אשר נתפס בעיני אברהם כבן, והתפרש אפוא כערעור על תקפותן (בר' יג:יא-יב).⁷ הבטחות ה' ליעקב משמשות בתפקיד דומה ומאשרות את ברכות האב. הן נדרשות משתי סיבות הקשורות בקשר אינהרנטי. הראשונה היא המשבר שחווה עקב יציאתו לגלות הנתפסת כדחייה מהציר הנבחר וטומנת בחובה מוות.⁸ הוספת הבטחה לשמירה אישית על יעקב והשבתו לארץ משקפת סיבה זו (בר' כח:טו). הסיבה השנייה היא הצורך לחתום את הברכה האנושית בחותם אלוהי. על כן האל יוזם כאן לראשונה קשר ישיר עם יעקב, ולמעט פסוקי הפתיחה והסיום המציינים את הגעתו של יעקב למקום ויציאתו ממנו (בר' כח:י-יא; כט:א), כל שאר פעולותיו הן תגובה לקשר חדש זה, הן בפעולות הטקסיות המתייחסות להתגלות שחווה (בר' כח:טז-יט) והן בנדר שבא בעקבות דברי ה' ולא לפנייהם, בניגוד למשל לנדר

במובהק את הבחירה באבות, ועל כן מתחזק הספק שדבר ה' מנבא בחירה ודחייה. אופיו הפתוח והאמביוולנטי של דבר ה' לרבה עומד בניגוד למסר החד-משמעי של ה' לאברהם בדבר הבחירה ביצחק (בר' יז:כא; כא:יב), ונושא משמעות תאולוגית חשובה: מימוש תלוי בפרשנות האנושית. הבנה זו מתחזקת נוכח העובדה שדבר ה' כאן אינו כולל צו מעשי כלשהו ונמסר בעקבות בקשת רבה ולא ביוזמה אלוהית.

ייתכן שרבה פירשה את דבר ה' כסימן שיעקב הוא הנבחר בעיניו, ואולי מכך נובעת העדפתה אותו, אם כי נימוק זה אינו נזכר במפורש בשום מקום בסיפור. ייתכן גם שיעקב כלל לא ידע על הנבואה או שפירשה בצורה שונה. מכל מקום, הן בהעדפותיהם השונות של יצחק ורבה (בר' כה:כח) והן בברכות יצחק שניתנו במרמה ליעקב (בר' כז:כח-ט), היוזמה היא של האדם ולא של האל. גם בברכות שנתן יצחק ליעקב ערב עזיבתו את הארץ (בר' כח:ג-ד), היוזמה הייתה שלו בלבד. עניין זה בולט ומפתיע לאור הדגש של רבה בדבריה ליעקב רק על נישואיו של יעקב (בר' כז:מו) ולא על ברכת הארץ והזרע שנוספה על ידי יצחק מרצונו הבלעדי. האל אינו מוצג בסצנה זו כדמות פעילה או מצווה, אלא רק כמי שיממש את הברכה שהעניק יצחק ליעקב במעמד זה, המסמן אותו כנבחר על ידו: "ואל שדי יברך אתך ויפרך ויברך והיית לקהל עמים ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגיד אשר נתן אלהים לאברהם" (בר' כח:ג-ד). כלומר, יעקב נבחר תחילה על ידי אביו, והשאלה שהקורא מתלבט בה לאחר קריאת סצנה זו היא האם האל יממש את ברכת האב אם לאו.

ג. דבר ה' ליעקב בחלום בבית אל (בר' כח:יג-טו) סצנת ההתגלות של ה' ליעקב בבית אל שונה מסצנת הענקת ברכת אברהם על ידי יצחק לא רק בזהות השונה של נותן הברכה, אלא גם בהיעדרותו של מוטיב הנישואים ובהיעלמותם של יצחק, רבה ועשו מהזירה. ההפרדה של יעקב ממשפחתו נדרשת לקראת המפגש שלו עם האלוהות בהתאם לקונבנציה המקראית המרחיקה את האדם החווה התגלות משאר בני אנוש טרם התרחשותה.⁶ היא גם הולמת את ציר העלילה של הסיפור, שלפיו שליחת יעקב נבעה מזעמו של עשו, ומתוך כך מובן גם היעלמות מוטיב הנישואים אשר הוצג כסיפור כיסוי בלבד. אך לצד ההבדלים בין הסצנות ישנם גם קווי דמיון בין הבטחות ה' להבטחותיו של יצחק:

1. שתיהן נמסרות בהקשר של עזיבת יעקב את הארץ המודגשת על ידי חזרה על השורש הל"ך בשתי הסצנות (בר' כח:ב, ה, ז // בר' כח:י, טו, כ).

2. שתיהן כוללות גם את הארץ וגם את הזרע בניגוד למקומות שבהם נמסר רק רכיב אחד של ההבטחה (לדוגמה: בר' כב:יז, יח; כו:כד).

3. שתיהן מקשרות את יעקב בקשר תולדי וייעודי עם אברהם: בברכת יצחק

7 הזיקה בין הבטחות אלה לעזיבת לוט מובעת במפורש בכתוב: "וה' אמר אל-אברהם אחרי הפרד-לוט מעמו" (בר' יג:יד) ובאמצעות ההקבלה הברורה בין תיאור הפרידה (יג:ח-יג) לתיאור הבטחות ה' (יג:יד-יח).

8 לקישור בין גלות למוות ראו בויק' כו:לז-לח ואצל לוונסון;

J.D. Levenson, *The Death and Resurrection of the Beloved Son* (New Haven, Yale University Press, 1994) pp. 65-66.

6 ראו: ג' סברן, *ויפגע במקום: הסיפור התיאופני במקרא*, ירושלים ובני-ברק 2010, עמ' 42-41.

בראשית יוריש יעקב לכל בניו, הטובים והחוטאים, את הברית עם א-לוהים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

חנה בו הסדר הפוך.⁹ תגובת יעקב מעידה על שני ההיבטים הללו. ההיבט הראשון מתבטא ברצונו של יעקב לשוב לאב "וְשִׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי" (בר' כח:כא), ולא לאדמה שנזכרה בדברי ה' (בר' כח:טו), שהרי אביו שלחו לבית אב אחר: "קוּם לֶךְ פְּדָנָה אֶרֶם בֵּיתָהּ בְּתוֹאֵל אָבִי אִמְךָ" (בר' כח:בא). ההיבט השני מתבטא בקישור של יעקב בין השיבה לבית האב למחויבות שלו לברית עם ה': "וְשִׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים" (בר' כח, כאג). בפארפרזה ניתן לומר שרק שיבתו לבית האב תבהיר ליעקב שהאישור הא-לוהי לברכת אביו אכן תקף. ולכן, רק אם ישוב לבית אביו יכנס בברית עם א-לוהי אבותיו.¹⁰

ד. הבחירה הא-לוהית בעקבי ההכרעה האנושית הבנה זו של הבטחות ה' ליעקב בחלום בבית אל הולמת את ההכרה בדבר נסיגה הדרגתית של ה' אל מאחורי הקלעים בספר בראשית תוך הותרת מרחב הולך וגדל של בחירה חופשית לאדם.¹¹ הבחירה החופשית מגיעה עד כדי הבחירה ביורש הברית ולכן יש לחפש את הגורמים שהביאו לבחירה ביעקב בהתנהגויות האנושיות ובתפיסת ההורשה העקרונית שהנחתה אותן. תפיסה זו מאופיינת בעיקר בכך שהיא בלעדית ומניחה שניתן לכלול בציר הנבחר בן אחד בלבד. תפיסה זו עמדה אמנם ביסוד הבחירה הא-לוהית ביצחק אך היא אינה מוצדקת במקרה של הבחירה האנושית ביעקב ועשו לאור מעמדם כתאומים בני אותה האם, ולאור דמויותיהם רבות הפנים אשר אור וצל משמשים בהם בערבוביה. די אם נזכיר כאן את שיפוטו החיובי של יעקב על שהעריך את הבכורה לצד הביקורת עליו על שניצל את מצוקת אחיו (בר' כה:לא-לג), ואת הגינוי לעשו על שבז לבכורה (שם:לד) וביקש להרוג את יעקב (בר' כז:מא), לצד ההערכה כלפיו על שהתפייס עימו ונהג בו בנדיבות במפגש עימו (לג).¹² אומנם ה' אישר את הבחירה ביעקב, אך בסיפור הבא תתקן התפיסה מעיקרה, ובאקורד הסיום של ספר

9 חנה קיבלה אישור אלוהי דרך ברכת עלי לאחר הנדר (ש"א א:יז). סביר להניח גם שנדרים שונים בתהלים נאמרו בעקבות נבואות שנמסרו למתפלל (לדוגמה: מזמור נד:ח; סא:ט) כפי שהציע מובינקל:

S. Mowinckel, *The Psalms in Israel's Worship* (tr. D.R. AP- Thomas, New York and Nashville, 1967), pp. 216-218.

10 היו שהבינו את הביטוי "והיה ה' לי לאלהים" כחלק מהתנאי וכך רש"י על אתר. אך לאור ההקשר סביר יותר שביטוי זה שייך למחויבות של יעקב אם יתממשו תנאיו, כפי שהציע הרמב"ן בפירושו וכן בכמה פרשנויות מודרניות:

R.Alter, *Genesis: Translation and commentary* (New York, 1996)150; G.J. Wenham, *Genesis* 16-50 (WBC; Dallas, 1004)25.

Richard E. Friedman, *The Hidden Face of God* 11 (New York, 1997) 37.

Frank Anthony Spina, "The 'Face of God': Esau 12 in Canonical Context", in C.A. Evans and S. ontext and cTalmon (eds.), *The Quest for Meaning: Studies in Biblical Intertextuality in Honor of James A. Sanders* (Leiden, 1977), pp. 3-25.